

İlter Turan*

Liberal Demokrasi Zorlanıyor: Sosyo-Ekonomik ve Teknolojik Değişimin Etkileri Üzerinde Düşünceler *Challenges for Liberal Democracy: Reflections on the Effects of Socio-Economic and Technological Change*

Anahtar Kelimeler

Liberal demokrasi, siyasi liberalizm, neoliberalizm, popülizm, demokrasi

Keywords

Liberal democracy, political liberalism, neoliberalism, populism, democracy

Liberal demokrasinin hızla evrensel bir siyasal sisteme dönüşerek gelecekte dünyada egemen konuma geleceğine ilişkin iyimser beklentiler çoktan sona ermiş bulunuyor. Bu iyimserlik Batı'nın liberal demokrasilerine rakip otoriter sistemlerden oluşan Sosyalist Blok'un beklenmedik bir şekilde aniden çökmesinden kaynaklanıyordu. Otoriter sistemlerin ortadan kalkması, ya da Batı'nın gözüyle ifade edecek olursak, "özgür dünya tarafından yenilgiye uğratılması" sonrasında, artık ortada tüm toplumların örnek alacağı tek model kaldığı ve siyasal sistemlerin bu yönde gelişecekleri beklenmeye başlanmıştı. Hatta "demokratik" bir dünyanın kurulabileceği fikrinin heyecanına kapılan bazı yazarlar, tarihin sonunun geldiğini ilan edecek kadar ileriye gittiler. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden neredeyse otuz yıl sonra iyimserliğin biraz erken ve yanıltıcı olduğu iyice belli olmuştur. Gerçekten de, başlangıçta başta Doğu Avrupa'da olmak üzere dünyada liberal demokratik sistemi benimseyen ülkelerin sayısında bir artış gerçekleşmişti. Ancak, bunu dünyanın başka bölgelerinde de liberal demokrasiye geçişe yönelik hızlı ve sürekli bir gelişme izlemedi. Tersine, yakın dönemde, bir süre önce liberal demokratik yönetimi benimseyen ülkeler yanında, uzun yıllar liberal demokratik sistemin hüküm sürdüğü ülkelerde dahi gerilemeler görüldü.

* İstanbul Bilgi Üniversitesi, ilter.turan@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7196-3566.

Geriye doğru bakıldığında, liberal demokrasinin gelecekte dünya ülkelerinin çoğunun siyasetini niteleyecek bir sistem olmasını beklemenin pek olağan olmadığı daha iyi görülecektir. Tarihten nasibini almış herhangi bir sosyal bilimci, ilerleyen zamanın değişim getirdiğini, tek değişimin değişimin kendisi olduğunu, başka hiçbir şeyin değişmez olmadığını bilir. Hatta liberal demokrasilerin de zaman içinde değişime uğradığı, örneğin bir dönemde köleliği tabii karşılarken, daha sonra ırk eşitliğini savunmaya başladığı bu vesile ile bir örnek olarak hatırlanabilir. Buradan yola çıkarak, liberal demokrasinin oluşumunun bir dizi koşulun ve etkenin biraraya gelmesinin sonucu olduğu, değişen koşulların liberal demokrasinin içeriğinde de değişimi zorladığı belirtilebilir. Aynı gerekçe, eski sömürgeler örneğinde görüldüğü gibi, dünyanın değişik yörelerine liberal demokrasiyi yerleştirme çabalarının neden büyük zorluklarla karşılaştığını, bazen kısmen bazen de tamamen başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamamıza da yardımcı olabilir. Bazı bağlamlarda liberal demokrasilerin gelişmesinin yolunu açmış olan etkenler, farklı bağlamlarda, koşulların da farklı olması nedeniyle, farklı bir gelişme çizgisine doğru da evrilebiliyor. Aynı etkenler ve koşullar biraraya geldiklerinde dahi her zaman aynı sonucu doğurmayabilirler. Yine de koşullar ve sonuçlar arasında belirli bir korelasyon ilişkisi olabileceği olasılığını dışlamamak gerekiyor.

Günümüzde liberal demokratik sistem sadece kısa bir süre önce kurulduğu ülkelerde değil, onlarca hatta yüzyıllar hüküm sürdüğü ülkelerde dahi sarsıntılar geçiriyor. Bir araştırma raporu olmayıp bir deneme anlayışıyla kaleme alınan bu makalede, sosyo-ekonomik ve teknolojik değişimin ürünü bazı gelişmelerin liberal demokratik sistemlerin aşınmasını nasıl etkilediğini ve etkilemeye devam ettiğini tahlil etmeye çalışacağım. Okuyucunun vardığım sonuçların biraz dağınık ve geçici olduğunu kabullenmelerini rica ediyorum. Dağınıklık farklı alanlara ait bir dizi değişkenin etkisinin bir arada incelenmesinden kaynaklanırken, geçicilik önerdiğim açıklamaların daha sistemli araştırmalarla sınanmaya muhtaç fakat bunların hangi yönde ilerleyebileceğini belirten hipotezler niteliğinde olmasından ileri geliyor. Başka türlü ifade edecek olursam, amacım sorularına tahmini cevaplar vererek, bir yandan yeni soruların sorulmasını, diğer yandan konu hakkında yeni bilimsel araştırmaların yapılmasını tahrik etmektir.

Siyasette Parçalanmışlık: Sınıf Temelli Siyasetten Dava Temelli Siyasete Geçiş

Günümüzde liberal demokrasilerine yüzeysel bir nazar atfedecek olursak, partilerarası siyasette parçalanmanın ya da dağılmanın arttığı izlenimini edinmek pek zor olmamaktadır. Buna ilaveten, bu sistemlerde son kırk veya elli yıldır parlamentoda temsil edilen parti sayılarını (ya da Taagepera formülünü kullanırsak, etkin parti sayılarını) inceleyecek olursak, bu sayıların arttığını saptayacağımız konusunda benim bir kuşku bulunmamaktadır. Konuya iyimser yaklaşırsa, bu gelişmenin parlamentoda çeşit bakımından daha zengin düşünce ve çıkarların temsiline imkan verdiğini, dolayısıyla sağlıklı olduğunu ileri sürmek mümkündür. Ancak, deneyimler böyle bir iyimserliğin isabetli olmadığını gösteriyor. İlk, parlamentodaki parti

sayılarının artması çoğu zaman birbiriyle ortak yönleri olmayan; dolayısıyla ne yapacakları, daha doğrusu ülkeyi nasıl yönetecekleri üzerinde anlaşmakta zorlanan siyasi partilerin koalisyonlar kurmalarını gerektirmekte, “yönetmeden iktidarda kalmak” adeta kurallaşmaktadır. Sonuç, hükümetlerin toplumların karşılaştığı başlıca sorunlara çare oluşturmakta başarısız kalmaları, böylece ülkelerin sorunlarının saptanmasında, ele alınmasında ve daha genel olarak ülkenin yönetiminde liberal demokratik süreçlerin en uygun yol olduğuna duyulan güvenin de aşınmasıdır. Gerek sağ gerek solda kurulu düzeni hedef alarak liberal demokratik sisteme meydan okuyan popülist partilerin yükselişinin önemli bir kaynağı, muhtemelen parçalanmış bir parti sisteminin toplumsal sorunlara çözüm oluşturmaktaki başarısızlığıdır. Aynı derecede önemli bir husus, parti sayısının artmasının partilerin çıkarları bütünleştirmekte de geçmişe göre daha başarısız olmalarıdır. Günümüzde partiler, giderek temsilini geçmişte baskı grupları ve sivil toplum kuruluşlarının üstlendiği daha dar çıkarları temsile yönelmişlerdir. Daha sonra açıklamaya çalışacağım gibi, dar çıkarların partiler şeklinde örgütlenmesi, liberal demokrasi-nin vazgeçilmez bir özelliği olan uzlaşma için sorunlu bir zemin oluşturmaktadır.

Liberal demokratik sistem zaman içinde gelişmiştir. Her ne kadar, sistemin bazı özellikleri Orta Çağ’dan miras alınmışsa da, özünü oluşturan yönetilenlerin yöneticilerini seçmeleri ilkesi endüstri devriminden miras aldığımız bir düşüncedir. Bu sürecin nasıl geliştiğine ilişkin farklı açıklamaların bazıları sanayileşmenin modernleşmeyi getirdiğini vurgularken, diğerleri daha ziyade kapitalist gelişmenin sonuçları üzerinde durmaktadır. Gayet karmaşık olan bir tarihi süreci çok basitleştirmek pahasına olmakla beraber, ben demokrasi sürecinin sermaye sahibi sanayicilerle, sömürölmelerine sınır getirilmesi ve iktisadi ve sosyal standartlarının yükseltilmesi mücadelesi veren emekçiler arasındaki çelişkili ilişkiden kaynaklandığını ileri sürceğim. Bu uzun mücadeleler ve kanlı ihtilaller gerektiren zorlu bir süreç olmuş ve sonucunda kendilerini kimin yöneteceği ve bu kadroların izleyeceği siyasalar hakkında emekçiler de söz sahibi olmuştur. Bu süreçten bir örnek vermek gerekirse, kimin oy hakkına sahip olduğu gibi kritik bir soru bitmek tükenmek bilmeyen mücadelelere konu teşkil etmiştir. Güçlükleri kavramak için oy hakkının kadınlara ve değişik ırktan insanlara yaygınlaştırılması için yirminci yüzyılın ikinci yarısını beklemek gerektiği hatırlanmalıdır. Halbuki, açıklanmasına bile gerek yok, işçi sınıfının yetersiz maddi kaynaklara sahip olmaktan kaynaklanan ve onları siyasaları belirlemede sermaye karşısında etkisiz kılan zaaflarını telafi etmelerinin yolu sayısal çoğunluklarını arttırmaktan geçmekteydi.

Sanayi toplumlarının siyasetine genellikle liberal iktisadi ya da sosyal demokrasiyi savunan iki temel eğilim hakim olmuştur. Bu eğilimler birçok ülkenin siyasetinde önde gelen iki siyasi parti şeklinde de örgütlenmişlerdir. Bazı durumlarda parlamentoda temsilcisi olan siyasi partilerin sayıları yüksek olmuşsa da, bunların oldukça istikrarlı öbekler oluşturup seçimler aracılığıyla iktidarda nöbet değiştirmeleri de söz konusu olmuştur. Bu rekabetçi sürecin sonunda günümüzün refah devleti doğmuş ve gelişmiştir. Toplumlar arasında içerik bakımından farklar olmakla birlikte, sanayi toplumlarının vatandaşları zaman içinde içinde asgari ücret, emeklilik, sağlık sigortası, işsizlikte maddi destek ve benzeri diğer kolaylıkları içeren sosyal güvenlik tedbirlerinden yararlanma imkanlarını elde etmişlerdir.

Emekten tasarrufu sağlayan araçlar sayesinde prodüktivitede gerçekleştirilen artışlar toplumların sınıfsal yapısında ve sosyo-ekonomik tabakalaşmada da önemli dönüşüme yol açmıştır. Hizmet sektöründe çalışanların payı, doğrudan sanayi sektöründe çalışan işçiler ve profesyonellerin payı aleyhine düzenli bir seyir izlemiştir. Bu gelişmelerin bizi getirdiği ve günümüzde sanayi ötesi toplum diye anılan aşama, aynı zamanda liberal demokrasinin ilk dönemlerindeki başarıyla işleyişini değiştiren siyasi sonuçlar doğurmuştur. İlk olarak gördüğümüz, sermaye-emek ikileminin yerini, çok daha karmaşık ve nuanslı, farklı istek ve çıkarlardan oluşan bir sosyo-ekonomik tabakalaşmanın aldığıdır. Sosyal refah devletinin şekillenmesinin başlangıç dönemlerinde mevcut sosyal sınıfların ihtiyaçlarının ne olduğu üzerinde anlaşmak nispeten kolaydı. Demokratik siyasetin zorlu süreçlerinin sonucunda refah devletinin günümüzde varlığını tabii telakki ettiğimiz unsurları şekillenmiş ve beliren ihtiyaçlar karşısında düzeltilerek yerleşmiştir. Refah devletinin gelişmesi, insanların temel güvencelere duyduğu ihtiyacı karşılarken, diğer yandan da sanayide istihdam edilen emeğin toplam istihdamdaki payının, tanımlanması biraz güç olan hizmet sektörünün lehine gelişmesi karşısında, insanların hükümetlerinden bekledikleri hizmetlerde de çeşitlenme artmıştır. Başlangıçta gündemi dolduran ekmek sorunlarında görüşmek ve uzlaşmak nispeten kolay gözükürken, bunların yerini daha küçük toplulukların ilgilendiği kapsamı daha dar sorunlar almaya başlamıştır.

314

Bazı toplumlarda bir siyasi partiye de dönüşen Yeşiller değindiğimiz gelişmeye iyi bir örnek oluşturuyor. Yeşiller iklim değişikliği, kadın hakları, LGBT haklarına ilgi duyan kesimleri istikrarı zayıf koalisyonlarda biraraya getirdiler. Konu edindiğimiz fragmentasyon sürecinde yer alan diğer hareketler arasında çok-kültürlülük, etnik milliyetçilik, bölgeselcilik, azınlık dinleri ve diğer muhtelif esaslara göre oluşan kimlikleri savunanlar da yer alıyorlardı. Bu hareketlerin üyeleri, görüşerek uzlaşmaktan ve istediklerinin bir bölümünü elde etmekten çok kendi davalarını gütmek peşinde koşuyorlardı. Saydığımız koşullar altında hükümetlerin kurulmaları ve karar almaları ancak birkaç konu üzerinde anlaşan koalisyonlar şeklinde olabiliyordu. Bu şekilde kurulabilen hükümetler, partilerarası genel anlaşmalarla kurulan koalisyonlardan farklı olarak uzun ömürlü olamıyorlardı. Birkaç grubu tatmin etmeye dönük kısa ömürlü hükümetlerin seçmelerin sorunlarına çare bulmaları, özellikle toplumların karşılaştıkları uzun vadeli çözümler gerektiren sorunlara çare üretmeleri çok güçlü.

Bir sonraki konuya geçmeden önce özetleyecek olursak, günümüzde liberal demokrasinin gelişmesinin arka planını oluşturan sosyal sınıflar üzerine kurulu sanayi toplumu siyasetinin yerini sorun temelli ya da “dava odaklı” bir siyaset anlayışı ve siyasi parçalanma almıştır. Bu sürecin altında refah devletinin gelişmesi yanında, hizmet sektörünün en büyük sektör haline gelmesi ve sosyo-ekonomik tabakalaşmanın çok daha karmaşık bir yapıya kavuşması yatmaktadır.

Siyasi Yabancılaşmanın Şiddetlenmesi

Dava odaklı siyasetin yükselişi liberal demokrasinin işleyişini olumsuz yönde etkileyen birkaç önemli sonuç doğurmuştur. Bu sonuçlardan birincisine zaten yukarıda değinmiş bulunuyorum:

Hükümetler, geçmişle karşılaştırıldığında, farklı çıkarları biraraya getirerek uzlaştırma ve seçmenlerin çoğunluğunun tatmin edici bulabileceği politikaları oluşturma ve bunları uygulamaya koymakta giderek zorlanmaktadır. Tüm liberal demokrasilerde hükümetlerin başarısı konusunda artan bir tatminsizlik ve şüphecilik görülmektedir. Demokratik olsun olmasın, hemen her toplumda her dönemde hükümetlerin icraatine dönük bir miktar şüpheciliğe rastlandığı söylenebilir de, günümüzdeki tatminsizlik duygusu geçmişe göre çok daha yoğunmuş gibi gözükmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak karşımıza çıkan olgu ise insanların kendilerini ülkelerinin siyasi hayatından dışlanmış hissetmeleridir. Demokrasi ile yönetilen toplumlarda nüfusun önemli ve büyüyen bir bölümünün toplumlarının yönetiminde hiçbir söz sahibi olmadıklarından, siyasi kadroların sıradan vatandaşın çok uzağında olduğundan ve kitlelerin olağan siyasi süreçlere katılmalarını ve etkilemelerini sağlayacak yolların yokluğundan şikayetçi oldukları görülmektedir. Siyasal bilimde daha yakından tanınan bir deyim kullanılacak olursa, kitlelerin giderek siyasete yabancılaştıkları söylenebilir.

Sıradan vatandaşın tatminsizliği, dava yönelimli grupların siyasete yaklaşımları karşısında daha da artmaktadır. Dava yönelimi, niteliği itibariyle daha dar ve genel seçmen kitesinin sınırlı ilgi duyduğu konularla ilgilendir. Davaya dönük örgütlerin liderleri çoğu zaman kendi davalarına çok bağlı, seçmenlerin geri kalan bölümlerinin dertlerine ve özellikle kendi görüşlerini paylaşmayanlara karşı nispeten duyarsız oluyorlar. Dava adamları diye nitelenebilecek kişilerden oluşan lider kadroları genellikle inandıkları davaların “doğruluğunun” açıklanmaya muhtaç olmadığını düşündüklerinden, herkesin de düşüncelerini sorgusuz sualsiz paylaşmalarını beklerler. Bu yaklaşım düşünce ve ilkelerle sınırlı kalmayıp her türlü uygulamayı da kapsadığından tartışmaya, eleştiriye fırsat bırakmamakta, herkesten “siyaseten doğru olanı” desteklemesi istenmektedir. Böyle davranışlar çoğu seçmen tarafından küstahlık olarak algılanmakta, vatandaş olarak sayılmadıkları ve kendilerine değer verilmediği duygusunu güçlendirmekte, dolayısıyla tatminsizlikleri de yoğunlaşmaktadır.

Özetleyecek olursak, dava yönelimli siyasete geçiş sadece hükümetlerin vatandaşların beklentilerine cevap verme kabiliyetlerini zayıflatmakla kalmamış, ayrıca vatandaşların demokratik siyasete yabancılaşmalarına yol açmıştır ki, bunda dava yönelimli liderlerin başkalarının ihtiyaç ve dertlerine duyarsız kalmaları, hatta saygı göstermemeleri önemli bir rol oynamıştır.

Değişim Korkusu Siyasi Tatminsizliği ve Yabancılaşmayı Şiddetlendiriyor

Şu anda yaşamakta olduğumuz teknolojik değişimin getireceği tüm sonuçları kavramamız olanağı bulunmuyorsa da, otomasyonun insan emeğine duyulan ihtiyacı azaltacağı beklentisi tüm dünyada etkilidir. Bu beklenti her yerde endişeye yol açmakla beraber, endişelerin en yoğun olduğu yöreler dünyanın en gelişmiş bölgeleridir. Günümüzde dergi, gazete veya kitaplarda çok iyi yetişmiş, az sayıda insanın toplumlara hükmedeceği, bu kişilerin dar bir toplum kesimine

fazla vasıf gerektirmeyen işler vereceği, gerisinin de işsiz kalacağını öngören gelecek anlatımları bulmak pek zor değildir. Dijitalleşme, otomasyon, robotik alanlarındaki gelişmeleri teslim etsek de, bunlardan yapılan kötümser doğrusal çıkarımları ihtiyatla karşılamak zorundayız. Güncel trendlerden yola çıkılarak yapılan gelecek tahminleri, özellikle doğrusal çıkarım mantığı kullananlar, daha sonra doğru çıkmamışlardır. Bunun en canlı örneği, nüfusun geometrik, gıda üretiminin ise aritmetik bir tempoda artması nedeniyle, insanlığın bir noktada yeter gıda bulamayıp açlıktan kırılacağını iddia eden Malthus'un demografik tahlilleridir. Buna ek olarak, geride bıraktığımız bin yıl sona ererken kaleme alınan ve birbiriyle çelişen gelecek tahminlerinde bulunan eserleri de hatırlayabiliriz. Ancak, unutmayalım ki, varlığını dile getirdiğimiz olgu gerçeklerle değil, bizi nasıl bir geleceğin beklediğini bilmemize yardımcı olacak göstergelerin yokluğunda ortaya çıkan algılarla ilgilidir.

Günümüzde özellikle nüfusun daha dar gelirli kesimlerinde otomasyonun emeklerine duyulan ihtiyacı ortadan kaldıracığı, onları sürekli işsizliğe ve sonuçta bugünden daha öte bir sosyal marjinalleşmeye iteceği belirsizliği ve korkusu yaygınlaşmaktadır. Orta ve daha ileri yaş grupları için bu endişeler gerçeklerden uzak bir değerlendirme de olmayabilir. Nüfusun bu kesimi yeni becerilerle donatılmanın ve yeni bir hayata başlamanın gerektirdiği değişimi gerçekleştirmeyi başaramayıp, ömürlerinin geri kalan bölümünde sosyal yardıma muhtaç olarak yaşamaya mahkum olabilirler.

Konuya tarihi bir perspektifle yaklaşacak olursak, sermayenin her dönem emek maliyetlerini düşürmek arayışında olduğunu söyleyebiliriz. Bu dürtü produktivite artışlarını teşvik ederek, iktisadi gelişmenin itici gücünü oluşturmuştur. Produktivite artışları emeğin de lehine işlemiş, gelirlerin yükselmesi ve sosyal hakların genişlemesine imkan vererek sosyal refah devletinin gelişmesinin önünü açmıştır. Refah devletinin yükselişi ise asgari ücretin yüksek tutulması ve sosyal hakların kapsamının genişlemesi yoluyla emek maliyetini arttırdığı için, işletmelerin emek maliyetini düşürmeye dönük yeni yollar aramasını teşvik etmiştir. Tarihe bakıldığında, üç yolun bulunduğu görülüyor. İlk yol, terkedilen ülkelerde çoğu zaman geçici işsizliğe yol açsa da, işletmelerin emeğin pahalı olduğu yerlerden daha ucuz olduğu yerlere taşınmasıdır. İkinci yol, emek arzını emek ithal ederek genişletmektir. Özellikle genel ya da sektörel işgücü arzı yetmezliğinin söz konusu olduğu bağlamlarda hükümetler bilinçli bir emek ithali politikası izleyebilmektedirler. 1960'lı yıllarda yerel işgücünün yetmezliği karşısında Alman hükümetinin göçmen işçi gelmesini teşvik etmesi bu yolun en bilinen örnekleri arasındadır. Son yıllarda daha sık rastladığımız olgu ise, iktisadi imkanlarını iyileştirmek isteyen genç insanların, sınırları yasaları dinlemeden aşmaları, ulaştıkları daha müreffeh toplumlarda düşük ücretlerle çalışmayı kabul etmeleridir. Bunun en iyi bilinen örneği Birleşik Amerika'ya akan Latin Amerikan işgücüdür. Günümüzde sınırları kanun dışında aşan nüfus hareketlerine iç çatışmalar dolayısıyla ülkelerinden kaçan yüksek sayıda sığınmacı da eklenmiştir. Üçüncü yol ise emekten tasarruf etmek için yeni yöntem ve araçların geliştirilmesidir. Emekten tasarruf sağlama yollarının aranması zaten işletmelerin temel yönelişlerinden biridir. Ancak son yıllarda dijitalleşme, otomasyon ve robotik alanında kaydedilen ilerlemeler, emeğe duyulan ihtiyacı sürekli azaltan yeni yollar sunarak bu alanda adeta bir paradigma değişikliğine yol açıyor gibi görünüyor.

Bu üç yol, fakat özellikle emeğin kanunlara aykırı olarak sınırları aşması ve otomasyon, iktisaden gelişmiş ülkelerde güçlü olumsuz tepkilere yol açmıştır. Liberal demokrasilerin hüküm sürdüğü gelişmiş toplumlarda otomasyonun kendilerini işsiz bırakacağından korkan önemli nüfus kesimleri giderek iktisadi korumacılığa yandaş ve göçmen kabulüne karşı politikaları tercihe yönelmişlerdir. Bu tercihin altında iktisadi endişeler yatmakla birlikte, göçmenlerin geldikleri toplumun yaşam biçimini de tehdit ettikleri iddialarına, önerilen politikaları desteklemek için sıkça başvurulmaktadır. Burada göçmenlerin tarım gibi bazı alanlarda geçici işgücü yetmezliğini karşıladıkları, aralarından bazılarının yeni işler kurarak istihdamı genişlettikleri, ülkede bulunmayan becerilere sahip oldukları ya da kısacası göçmenlere atfedilen kötü sonuçların hepsinin geçerli olmamasına ilişkin makul bulunabilecek açıklamalar önemli değildir. Mutsuz seçmenler hükümetlerin doğrudan göçten ve otomasyondan kaynaklandığını düşündükleri sorunlara çare bulmasını beklemektedirler. Hükümetler uygulamaya resmi veya kanun dışı göçleri önleyici politikalar soksalarda, bu olguyu kendi nüfuslarını mahrumiyetlere uğratmadan ve ciddi insan hakları ihlalleri yapmadan engelleyememektedirler. Buna karşılık, otomasyon karşısında yapabilecekleri bir şey bulunmamaktadır.

Küreselleşme Belirsiz Gelecek Endişelerini Arttırıyor

Göç ve otomasyonun yarattığı sorunlar, iki kutuplu dünya sisteminin çökmesi sonrasında dünyanın yükselen neo-liberal etkiler altında küreselleşme süreci yaşadığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. İktisat alanında küreselleşme ticaret ve sermaye hareketlerine devletlerin getirdiği engellerin kaldırılmasını öngörüyordu. Küreselleşmenin savunucularına göre süreç sermaye ve malların engellerle karşılaşmadan serbest dolaşımını sağladığından küresel piyasaları genişletiyor, gelirleri de arttırıyor, dolayısıyla herkesin yararına işliyordu. Her nedense ya da anlaşılabilir nedenlerle, globalleşmeyi savunanların benimsediği iktisadi özgürlükler arasında dünyada refahın daha yaygın dağılımını sağlayabilecek olan emeğin serbest dolaşımı yer almıyordu.

Neo-liberal anlayış üzerine bina edilen küreselleşme ilerledikçe, onun da sorunlar yarattığı açıklık kazanmaya başladı. Küreselleşmeyi devreye sokan gelişmiş sanayi toplumlarında, serbest ticaret aracılığıyla ülkeye yerel olarak üretilen mallarla rekabet eden mallar girerken, sermayenin serbest dolaşımının öngörülmesi şirketleri yatırımlarını emeğin daha ucuz olduğu ülkelere kaydırmaya yönlendiriyordu. Neo-liberal küresel iktisadi düzenin doğurduğu istenmeyen sonuçlar artmaya başlayınca, kamuoylarını ve onların baskısıyla da hükümetleri ikna etmek için ortaya rekabetin haksız olduğu, yerel üretimin korunması gerektiği iddiaları atılmaya başlandı. Bu tür iddiaların populist hareketler tarafından hararetle benimsendiğinin en canlı örneği Trump yönetimindeki Amerikadır. Trump iktisadi gerekçelere bir de güvenlik gerekçelerini eklemiştir.

Ulusal hükümetler yerel piyasaları ithal mallarının girişini vergiler, kotalar ve diğer yöntemlerle sınırlayabilseler de, çok uluslu şirketlerin faaliyetlerini sınırlamak için sahip oldukları imkanlar daha sınırlıdır. Her ne kadar, ulusal hükümetler bazı durumlarda ulusal güvenlik gerekçelerine başvurarak çok uluslu şirketlerin faaliyetine sınırlar getirebilseler ve yatırımların

başka ülkelere gitmemesi için şirketleri ikna etmek amacıyla teşvikler önerse de, en son tahlilde şirket kararlarını şekillendirememektedirler. Popülist liderlerin her toplumun kendi tarihinin şekillendirdiği yönetici sınıfa karşı kullandığı ve bu sınıfa yozlaşmış, kendi çıkarlarını gözetip ve iktisadi düzeni kendi çıkarlarına göre şekillendiren bir grup olmakla itham eden yaklaşımının temelini bu zaaf oluşturmuştur.

Devletin her türlü iktisadi sıkıntılara çare bulmasını isteyen seçmenlerin durumu, devletin salt iktisat alanında değil, hemen her alanda toplumsal hayata aşırı bulunabilecek kadar kapsamlı müdahalelerinin de yolunu açmıştır. Bu yatkinlik Covid-19 salgınının yarattığı acil durum ortamında piyasa ekonomisi ve hatta özgür toplumda gözetilmesi gereken kuralların ihlalinin adeta doğal karşılanması nedeniyle daha da güç kazanmıştır. Örneğin, bu gidişin bir parçası olarak bireyler hakkında çok kapsamlı bilgiler toplanması, uzun dönemde, hükümetlere bireyin her türlü davranışını incelemek ve özel yaşamına karışmak için ihtiyaç duyacağı araçları vererek bireysel özgürlükleri tehdit edebilir. Buna karşılık, iktisadi araçların itinasızca kullanılmasına dönük alışkanlık devletin iktisadi hayata keyfi müdahalelerini ve yozlaşmayı kolaylaştırabilir.

Özetleyecek olursak, yukardaki iki başlık altında bir yandan teknolojik gelişmenin diğer yandan neo-liberal küreselleşmenin biraraya gelmesinin toplumların hemen her kesiminde fakat özellikle iktisaden daha altta olan toplum kesimlerinde varlıklarının tehdit altına girdiği ve kendilerini feci bir geleceğin beklediği kanısını yaygınlaştırmıştır. Bu gruplar, kurulu düzene mensup kadroların dertleriyle ilgilenmediği duygusuna kapılmakta, giderek marjinalleşen konumları nedeniyle de topluma yabancılaşmaktadır. Daha sonra bu tür duyguların söz konusu grupları kolay, çabuk ve etkin çözüm vaat eden siyasi liderlere yönelttiğini, bu tür davranışlardan uzak duran mevcut liderlerden uzaklaştırdığını iddia edeceğim.

İktisadi ve Siyasi Kaynakların Dengesiz Dağılımı Yozlaşmayı Davet Ediyor

Liberal demokrasinin işleyişine ilişkin standart anlatımlarda, Robert Dahl'ın *Who Governs* adlı eserinde New Haven'da demokrasinin işleyişini betimlediği gibi, hükümetten talebi olan toplulukların örgütlenerek yönetimin aldığı kararları etkiledikleri, böylece istediklerinin bir kısmını elde ederek tatmin oldukları; dolayısıyla liberal demokratik oyuna bağlılıklarını kaybetmedikleri hikaye edilmektedir. Bu ve benzeri çözümlerinin altında açıkça ifade edilmeyen, belki de farkedilmeyen "her topluluk siyaset oyununa etkin olarak katılmasına imkan verecek yeterli kaynak ve becerilere sahiptir" gibi bir varsayımın yattığını düşünüyorum. Burada "yeterli kaynak ve beceriler" ifadesini kullanırken bu niteliklerin eşit, hatta sadece nispeten hakkaniyete uygun olarak dağılmış olmasını kastetmiyorum. Sadece herhangi bir anda siyasi süreci, özellikle siyaset yapımını etkilemek için, çoğu topluluğun yaygın olarak kullanılan siyaset araçlarına erişme imkanına sahip olmaları gerektiğine ve böyle bir varsayımın muhtemelen doğru olmadığına işaret ediyorum.

Dijital ekonominin yükselişi, üretim süreçleri ile ülke ekonomilerinin zaten bir süredir gevşemekte olan bağıni iyice koparmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, hizmet sektörü sanayi sektörü aleyhinde gelişmeye devam etmektedir ki, bunun en güçlü göstergesi işçi sendikalarının sürekli üye ve buna koşut olarak siyasi güç kaybetmeleridir. Kimileri bu gelişmeyi artık sanayi sonrası toplum dönemine geçildiğini söyleyerek açıklamaktadır. Bu genel gidişe son yıllarda bir de dünya ekonomisinin yaşadığı iniş ve çıkışlar da eklendiğinde, birçok ülkede gelir dağılımında ciddi bozulmaların ortaya çıktığı görülüyor. Özetle, nüfusun giderek daha küçük bir bölümü gayri safi milli hasılanın daha büyük bir bölümüne el koymaktadır. Böyle bir gelişme, toplumun düşük gelirli kesimlerini siyasette de dezavantajlı bir konuma itmekte, iletişim teknolojilerine ilaveten seçim kampanyaları ve lobi yapımında meydana gelen gelişmeler ise bu kesimi siyaset alanında daha da güçsüzleştirmektedir. Günümüzde, aralarında meydan mitingleri, mektup ve imza kampanyaları, ev ziyaretleri, imza ve kamuoyu araştırmalarının da yer aldığı seçim kampanyası faaliyetlerinin maliyeti geçmişe göre çok yükselmiştir. Kaynaklar azalırken maliyetlerin artmasının doğal sonucu, toplumda iktisadi konumu gerileyen kesimlerin gerek algı düzeyinde duygu olarak gerek gerçek anlamda siyasi etkinliklerini köreltmesidir.

İlk bakıldığında, gelir dağılımının bozulması ile “siyasi sınıfın” yozlaşması arasında doğrudan bir bağ kurulamazsa da, böyle bir gerçekle de karşı karşıya bulunuyoruz. Çoğu zaman otoriter sistemlerde aynı konumda olanlardan farklı olarak, liberal demokrasilerde yüksek ahlaki standartlara uyduklarını ileri süren ve aralarında seçimle göreve gelen, bunlar tarafından göreve getirilen ve yüksek bürokratların yer aldığı bir zümre olarak tanımlayabileceğimiz “siyasi sınıf” üyeleri arasında da yozlaşma yaygınlaşır gözükmektedir. Bu nereden kaynaklanmaktadır? Sanıyorum ilk nedeni zaten belirtmiş bulunuyoruz: Siyaset giderek daha pahalı bir faaliyet alanına dönüşmektedir. Günümüzde seçimle gelinen göreve talip olan bir kişinin geniş maddi imkanlara sahip olması gerekmektedir. Kampanyalarda televizyon ve gazetelere reklam vermek, propaganda malzemesi dağıtılması, mitingler tertiplenmesi, seçim bölgesinin içindeki farklı yerleşme birimlerine seyahat edilmesi tüm adayların yapması gereken işler arasındadır. Ülke çapında bir kampanya yapmak gerekiyorsa, değişik bölgelere ve kentlere gitmek için çoğu zaman özel uçak kiralamak da zorunlu olmaktadır.

Siyasi kampanyaların finansmanı için iki meşru yol bulunuyor. Bazı ülkelerde partiler ve adaylar kampanyalarını tamamen özel kaynaklardan sağlanan bağışlarla yürütürken, diğer bazılarında devlet partilere gerek normal faaliyetlerini gerek seçim kampanyalarını yürütmek için tahsisat vermektedir. Devletin destek verdiği sistemlerde genellikle partilerin ve adayların özel kaynaklardan bağış kabulü imkanı da bulunmaktadır. Çoğu demokratik sistemde, özel kaynaklardan sağlanan maddi imkanların zenginler lehine bir dengesizlik yaratmasından endişe edildiğinden bir kişinin bir adaya veya partiye yapabileceği bağışlara sınır getirilmiştir. Buna ek olarak, parti veya bireylerin düzenledikleri bağış kampanyaları çok kişiden düşük meblağlar almak esasına göre örgütlenerek, az sayıda zengin kişiye bağımlı kalmaya mahkum olmamaya gayret edebilmektedir.

Bir önceki paragrafın ilk cümlesinde de işaret ettiğim gibi, saydığım seçim kampanyalarını fonlama yolları meşru olanlardır. Ancak, uygulamada yasaların ve umumi siyaset ahlakının getirdiği sınırları aşmak için muhtelif yollar bulunmaktadır. Özellikle nispeten genç ve henüz demokratik yönetimin yeterince kurumsallaşmadığı bağlamlarda, görevde bulunanlar seçim kampanyalarında devlet imkanlarını kendi lehlerine kullanabilmektedirler ki, bu kamu fonlarının özel amaçlar için tüketilmesi anlamına gelmektedir. Aynı kişiler özel kurum ve şahısları, seçim dönemine girilirken mahrumiyetlere uğratma tehditleri ya da ödüllendirme vaatleriyle de bağışa zorlayabilmektedirler. Daha genel olarak, gerek partiler gerek birey olarak politikacılar, seçim kampanyalarının maliyeti yükseldikçe, ister hükümette ister muhalefette olsunlar, ister seçimle gelinen bir görevde bulunsun ister o göreve aday olsunlar, kampanyalarla ilgili yasal kısıtlamaları aşmanın yollarını buluyorlar. Örneğin, meblağ sınırlamalarını aşmak için bağışlar üçüncü şahıslar üzerinden yapılabilmektedir. Ya da bağışlar, parti ve adayları destekleyen fakat kampanya bağışı sınırlamalarına tabi olmayan sivil toplum kuruluşlarına yönlendirilebilmektedir. Bazı bağışlar, özellikle aynı katkılar muhasebe kayıtlarına işlenmeyebilir. Dışardan alınan hizmet bedelleri rayiç bedellerin çok altındaymış gibi gösterilebilir. Kullanılan yöntemler birbirinden farklı olmakla birlikte, her toplumda yöntem zenginliği mevcuttur. Sorun, bazı aktörlerin kampanyalarını meşruluğu tartışmalı yöntemlerle finanse etmeye yönelmelerinin diğerlerini de benzer yollara başvurmaya teşvik etmesinden, bu tür davranışların giderek görmezliğe gelinmesinden, böylece yaşanan ahlak çöküntüsüne karşı çıkanların seslerini bile duyuramaz ve inandırıcılıktan uzak duruma düşmelerinden kaynaklanmaktadır.

Siyasi faaliyetin yoz yöntemlerle finansmanı, en berrak biçimde seçim dönemlerinde belirginleşmekte ve demokratik süreci üç bakımdan olumsuz biçimde etkilemektedir. İlk olarak, siyasilere maddi imkanları sağlayan para sahibi gruplar siyaset oyununda diğerlerine göre hakketmedikleri oranda güç kazanmakta, başkalarının siyaset aracılığıyla elde etmek istediklerinin çoğunu engelleyebilmekte ve böylece onların demokratik sistemin işleyişine olan bağlılıklarını ve güvenlerini zayıflatabilmektedir. İkinci olarak, siyasete maddi kaynak sağlayan aktörlerin başvurdukları usulsüzlükler kendilerini suçlu duruma düşürebileceğinden, tutukları taraf kaybederse, iktidarın kendilerini yasalara karşı koruyabilme ayrıcalığını bir ölçüde kaybetmeleri söz konusudur ki, bu olasılık kaybetmenin maliyetini kabul edilemeyecek kadar yükseltebilmektedir. Üçüncü olarak, bu yoldan demokratik sisteme verilen zarar bütün demokratik sisteme zarar verecek şekilde tırmanmaktadır. Görevde bulunanlar, bir gün görevlerini kaybedebilecekleri endişesi ile güçlerini ve kazançlarını en üst düzeye çıkarırken, diğer yandan kaybetmemek için de demokratik oyunun kurallarını bozmaya yönelmektedirler. Son yıllarda aralarında Amerika, Polonya ve Türkiye gibi ilginç örneklerin de yer aldığı bir dizi ülkedeki iktidar sahiplerinin denge ve denetleme sistemlerini, yani siyasi gücün yasalara uygun olarak kullanılmasını temin eden mekanizmaların işleyişini zayıflatmaya ve eşanlı olarak da seçim sistemini de kendi lehlerine işleyecek şekilde dönüştürmeye (bir oranda da başarı sağlayarak) gayret göstermişlerdir.

Toplumun varlıklı kesimleri ile siyaset adamları arasındaki ilişkilerin yoğunlaşması demokratik siyasetin işleyişine zarar veren bambaşka bir soruna daha yol açmıştır. Günümüzde siyaset adamları paralı sınıfların yaşam biçimlerine aşinalık kazanmışlar, bu yaşam tarzını benimsemeye ve taklit etmeğe başlamışlardır. Aslında, siyaset adamlarının siyaset basamaklarında yükseldikçe daha sık temas ettikleri varlıklı zümrelerin mensupları gibi davranmaya yönelmeleri pek yeni bir olgu değildir. Burada, Roberto Michels'in *Political Parties* adlı çalışmasında Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne ilişkin gözlemleri hatırlanabilir. Michels, genellikle işçi sınıfı kökenli sosyal demokrat liderlerin ulaştıkları şatafatlı yaşama fazla daldıklarını, bu "keyifli yaşamı" bırakmakta isteksiz olduklarını, durumlarını sağlamlaştırmak için de parti liderleri oligarşisini sağlamlaştırma gayretine girdiklerini gözlemiştir. Siyaset adamlarının da varlıklı kesim mensupları gibi yaşama arzusu ne kadar güçlü olursa olsun, daha önceki dönemlerde göreve seçilme gelenlerin davranışlarını, varlıklı kesimlere karşı siyasi ve sosyal mesafelerini korumaları ve onlara karşı özerk görünüm vermeleri gerektiği yönünde bir ahlak anlayışı yönlendiriyordu. Son yıllarda bu tür sınırların zayıflamaya başladığı görülüyor. Nitekim, Alman veya Fransız siyaset adamlarının iş dünyası mensuplarından gelen Akdeniz'de yat gezisi davetlerine icabet ettiği ya da "dostlarının" uçağı ile bir futbol maçına gittikleri gibi haberler sıkça duyulur oldu. Diğer bazı durumlarda ise seçilme gelen görev sahiplerinin görevleri ile bağlantısı olmayan iş veya özel seyahatleri için devlete ait ya da resmen kiralanmış uçaklar kullandıkları görülmektedir.

Siyasi sınıf mensuplarının varlıklı kesim mensupları, özellikle iş adamları ile sıkı fıkı ilişkileri, bu zevatin paralı zümrelerin uzantısına dönüşmüş bir görünüm vermelerine yol açmakta ve onlara karşı özerkliklerini zayıflatmaktadır. Bu görünümü destekleyen maddi temeller de yok değildir. Demokratik siyasi yarışta, daha önce seçilmiş bir kişinin bir sonraki seçimde görevini kaybetmesi her zaman mümkündür. Bu ihtimal kişiyi bu türden "olumsuzluğa" karşı hazırlıklı olmaya itmektir. Böylece karşımıza yozlaşmayı destekleyen bir başka saik çıkmaktadır. Seçimle gelinen görev sahipleri görevi kaybetmeleri durumunda, "rahat bir mindere" oturabileceklerinden emin olmak istemektedirler. Minder dolgun ücretli bir danışmanlık, bir şirketin yönetim kurulu üyeliği, hatta bir lobi şirketinde görev dahi olabilir. Bu durum, siyasileri bilahare kendilerini onlara cömert davranacakları umdukları zümrelere yaranmaya itmektir.

Varlıklı kesimlerle siyasi sınıf arasındaki yakın ilişkilerin siyasette alınan kararları ne oranda bu kesimlerin lehine etkilediğini saptamak güç olmakla birlikte, şu veya bu şekilde etkilediğinden kimse kuşku duymamaktadır. İster sağda ister solda olsun, son yıllarda yükselen popülizm dalgası büyük ölçüde siyasetin sadece varlıklı kesimler lehine işlediği algı ve kanaatinin bir ürünüdür. Bu düşünceye göre kurulu siyasi düzen yozlaşmıştır ve iktisaden imtiyazlı olanlara hizmet vermektedir. Popülizmin temel tezi de "halkın" "yozlaşmış düzenin temsilcileri" tarafından istismar edildiği, iktidardaki kadroların yerlerini "halkın gerçek temsilcilerine" bırakmaları gerektiğidir. Bu yaklaşımın liberal demokratik siyasete bir anti-tez oluşturduğu açıktır çünkü liberal demokratik sistem düşünce ve çıkarların rekabet ettiği, çatıştığı, ittifaklar

oluşturduğu ve uzlaşmalara vardığı, buna karşılık seçmenlerin de kime oy vereceklerini iktidarın başarısına göre kararlaştırdıklarını varsaymaktadır.

İletişim Teknolojilerindeki Gelişmeler Siyasal Seçkinlerin Toplumu Denetleme İmkanlarını Artırıyor

Dijitalleşmede kitlesel verilerin toplanması ve bunları bireylerin eğilim ve tercihleriyle eşleştirecek şekilde işlenmesine imkan veren gelişmelerin kaydedilmesi; psikoloji, sosyal psikoloji, reklamcılık ve bunlarla bağlantılı diğer alanlarda ilerlemeyi sağlayan algoritmaların bulunması, devletlerin ve özel kurumların kitlelerin algılarını ve davranışlarını etkileme kabiliyetlerini çok geliştirmiştir. Bu alanlarda kaydedilen gelişmeler her ülkede kitlelerin siyasi davranışlarını etkileme imkanlarını genişletirken, demokrasilerde bu tür gelişmelerin itici gücü piyasa araştırmaları alanından gelmiştir. Ancak, bireysel tercihleri şekillendirme teknikleri geliştirilince, bunların siyasilere ve siyasi örgütlere sunduğu imkanların dikkatten kaçması ve kullanıma sokulmaması mümkün değildi. Kısa süre içinde seçim kampanyalarını manipüle eden teknolojiler seçimlerin vazgeçilmez araçları arasına girmiştir.

Bir süre önce seçim kampanyalarını düzenleyen ve uygulayan ve ülkemizde iş imkanları arayan bir firmanın temsilcileriyle görüşüyordum. Bu kişiler seçmen davranışlarını şekillendirmek konusunda çok güçlü olduklarını, seçim sonuçlarını garanti edebileceklerini iddia ediyorlardı. Kendilerine hiç destekledikleri bir adayın seçim kaybetmesinin söz konusu olup olmadığını sordum. Doğal olarak bazı adayların seçimde kaybettiklerini teslim etmek zorunda kaldılar. Bunun nedenini sorgulayınca, basit bir açıklama ile yetindiler: evet, adaylar kendilerinin sözünü dinlemedi. Bu sohbet liberal demokrasinin ilki seçmenin kendisi, diğeri ise seçmenin oyunu talep eden şahıslar veya siyasi partilerle ilgili olarak karşılaştığı iki meydan okumaya birden işaret ediyor.

Önce demokratik siyasete seçmen açısından yönelik meydan okumadan başlayalım. Demokrasi teorisi bireyin özgür irade sahibi olduğunu ve kararlarını kendi takdirini kullanarak verdiğini varsayar. Eğer seçmenin kararı başkalarının manipülasyonu ile belirlenebiliyorsa, o zaman demokrasinin üzerine bina edildiği temel varsayımlarından biri ihlal edilmiş olur. Bu koşullar altında demokratik rekabet, seçim kampanyalarını yöneten şirketlerin seçmeni manipüle etme kabiliyetleri arasında bir mücadeleye dönüşür. Böyle bir olguyu demokratik olarak nitelendirebilir miyiz? Cevabı okuyucumuz kendisi versin.

Soruna siyaset adamları ve siyasi partiler açısından yaklaşırsak, artık seçimi kazanmak için ayrıntılı programlar hazırlamaları, seçmenin dertlerine çözümler önermeleri yerine kendilerini manipüle edenlerin sözlerini dinlemeleri yeterli olacaktır. Bu yaklaşımın bünyesinde barındırdığı tehlike siyasi sürecin seçmenin desteğini sağlamaya dönük sürekli bir manipülasyon oyununa dönüşmesidir. Böylece klasik demokratik siyasetin seçimle göreve gelen ekipler hemen seçmenin desteğini kazanmasa bile uzun dönemde sonuçları onaylanacak siyasalar üretmesinden uzaklaşmaktadır. Başka biçimde ifade edecek olursak, siyasetin seçmen desteğini

sürekli korumaya dönük bir manipülasyona indirgenmesi, karşı manipülasyon çabalarını da davet edecek, kamunun bekleyiş ve ihtiyaçlarına cevap verecek uzun vadeli siyasalar oluşturulmasına imkan bırakmayacaktır. Bu durum, kurulu düzeni temsil ettiği düşünülen siyasi seçkinlerden duyulan tatminsizliği yoğunlaştıracak ve kitlelerde toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekte başarısız kalan liberal demokrasinin “güzelliklerinden” vazgeçilebileceği temayülünü doğuracaktır.

Şayet okuyucu demokratik siyasetin toplumsal denetim altına girmesinin yaratacağı sonuçları abarttığımı düşünüyorsa, çizdiğim resmin günümüz liberal demokrasi sahnesini anlatmakta fazla sert olduğu değerlendirmesine ben de katılıyorum. Ancak, şunu da eklemek isterim ki, ben halihazırdaki bazı gelişmelerin uzun dönemde liberal demokrasinin işlemesine nasıl meydan okuduğunu, demokratik düzenin nasıl “altını oyduğunu” saptamaya çalışıyorum. Liberal demokrasinin gelecekteki siyasi düzenimizin temel unsuru olmasına önem verenler karşımızdaki meydan okumayı görmek ve bu gidişe karşı araçlar geliştirmek zorundadırlar.

Teknolojik Gelişmeler Lider Egemenliğini Perçinleyen Sonuçlar Doğuruyor

İletişim teknolojisinde kaydedilen gelişmeler de demokratik siyasetin icrasını olumsuz yönde etkileyen sonuçlar doğurmaktadır. Günümüzün iletişim teknolojileri, ister iktidar ister muhalefette olsun, siyasi liderlere, parti örgütlerinin ve yerel siyasetçilerin desteğine ihtiyaç duymaksızın, ulusal seçmen kitlesine erişme imkanı vermektedir. Siyasi iletişimde kullanılan çok sayıda araç olduğu, bunların tümünün siyasiler ve partiler tarafından ihtiyaca göre kullanıldığına şüphe yoktur ancak bu araçlar genellikle yerel ve bölgesel siyasette daha yararlı olmaktadır. Daha erken dönemlerde bütün ülkeye aynı anda erişebilen televizyon yayınları, twitter, facebook, instagram ve benzerleri yokken, siyasi liderler mesajlarını kitlelere ulaştırmak için siyasi örgütlerin, parti üyelerinin ve gönüllülerinin desteğine muhtaçtı. Bu mekanizmalar seçmenlerin de siyasi liderler hakkındaki değerlendirmelerinin onlara ulaşmasını sağlıyordu. Zaman içinde iletişim teknolojisi alanında kaydedilen ilerlemeler, liderlerin kampanyalarını televizyon ve diğer kanallar aracılığıyla yürütmesinin yolunu açınca, parti örgütleri, üyeleri ve gönüllülerin ifa ettiği temel işlevler yavaş yavaş aşınmaya başlamıştır. Günümüzde yeterli maddi olanağın sağlanması durumunda, parti liderleri seçim kampanyalarının ve günlük işlerinin büyük bir bölümünün yürütülmesini televizyon programları için randevu ayarlayan, onlar için reklamlar hazırlayan, konuşmalarını kaleme alan, basınla ilişkileri düzenleyen, kamuoyu araştırmaları yaptıran ve Twitter vb. mesajları gönderen bir profesyonel takım aracılığıyla gerçekleştirebiliyorlar. Hatta, liderlerin çevrimiçi propaganda faaliyetini yürütmekle yükümlü kiralık kalemlerden oluşan trollük diye bir meslek dahi ortaya çıkmıştır. Bu satırların kaleme alındığı dönemde, Covid-19 salgını nedeniyle Amerikan başkanlık seçimi kampanyasının özellikle Demokrat aday Biden tarafında, çevrimiçi yürütüldüğüne şahit oluyorduk.

Günümüzde parti liderlerinin seçmenlere parti örgütü ve üyelerinin aracılığına ihtiyaç duymaksızın ulaşabilmesi, bu birimler arasındaki ilişkilerin yönünü değiştirmiştir. Parti liderlerinin gerek kampanyalar sırasında gerek daha genel olarak partilerine destek sağlanması konusunda partililerin ve gönüllülerin yardımlarına ihtiyaç duyduğu dönemlerde, bunların lider üzerinde bir miktar nüfuzları olurdu. Günümüzde ise bunun tersi daha sık rastlanan bir durumdur. Söz gelimi, parlamento üyeleri seçilebilmek için parti liderinin desteğine ihtiyaç duymaktadırlar. Parti başkanının seçmen nezdinde partisinden daha fazla destek bulduğu ortamlarda, “başkanın” veya “reisin” bütün adayları belirleme gücünü elde etmesi, tüm adayları en olumlu yorumla kendisine sadık olanlar, daha kötümser yorumla dalkavuklar arasından seçmesi, böylece konumunu kendisine itiraz edilmeyecek şekilde güçlendirmesi, hatta değişmezlik kazanmasının yolunu açabilecektir.

Liderin siyasi gücünün çok artması, liberal demokratik siyaset açısından bir sorundur. Liberal demokrasinin önde gelen bir niteliği devletin üç branşı arasında kurulu denge ve denetleme sistemidir. Parlamento üyeleri ile ilgili örneğimizi devam ettirecek olursak, eğer temsilciler siyasetteki varlıklarını ve başarılarını tamamen lidere borçlu duruma düşerlerse, liderin gücünü denetlemek ihtiyacı ortaya çıksa dahi, onu denetlemeleri ve gücünü sınırlamaya dönük işlemlere başvurmaları çok zor olacaktır. Amerika’da Trump, Polonya’da Kaczynski veya Türkiye’de Erdoğan örnekleri sadece kuramsal bir olasılıktan söz etmediğimi, karşımızda gerçek durumlar olduğunu kanıtlamaktadır.

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin kendi başına bizi liberal demokrasilerin çöküşüne götüreceğini ileri sürmek abartılı olur. Ancak, görüldüğü gibi, şu ana kadar ele aldığımız muhtelif gelişmeler bir araya geldiğinde liberal demokrasinin işleyişini aksatabilecek sonuçları davet etmektedir. Bunlardan herhangi birinin tek başına liberal demokrasiyi tamamen çökertecek kadar etkili olması söz konusu olmasa da, hepsinin aynı anda devrede olmalarının sistemi tanınmayacak kadar değiştirebileceğini öneriyorum.

İletişimin Hızı Demokratik Tezekkür Aleyhine Geliyor

İletişimin hızı alanında sağlanan ilerlemeler, haberlerin anında, çoğu zaman daha olaylar cereyan ederken kamuoyu dahil her yere ulaşabilmesi, liberal demokrasinin işleyişinde de sorunlar yaratıyor. Bir an için düşününüz. Bir ülkede önemli bir olay cereyan eder etmez, o ülkenin siyasi liderlerinin tümü, olaya ilişkin tüm bilgilere sahip olmadan, konunun sorumluları veya yetkilileri ile görüşme fırsatı bulamadan ve nasıl bir yol izlenmesi konusunda yeterince fikir oluşturamadan tepki vermek baskısını hissetmektedirler. Her ne kadar olaylardan hemen haberdar olmak haber alma özgürlüğü adına cazip bulunsa da, aşırı hızlı haber akışının konunun tezekkürüne imkan sağlamadığı da bir gerçektir.

İşaret ettiğimiz “tezekkür zaafı”, siyasa yapımı ve uygulamasını iki yönden aksatmaktadır. İlk olarak, olayla ilgili bilginin akış hızı, olayın konuyla ilgisi olan tüm kamu kurumlarına ve diğer aktörlere danışılarak değerlendirilmesini, muhtemel sonuçlarını saptanmasını olanak-

sızlaştırmaktadır. Bu durumda, geçmişte benzer durumlarda neler yapıldığının bilinmemesi, siyasa tutarsızlıklarının ve sık sık karar değiştirilmesinin engellenememesi, vatandaşların, kurumların ve diğer ülkelerin hükümete güven duymasını da engeller. Benzer bir şekilde, siyasi liderlerin sürekli çelişkili demeçler vermek zorunda kalmaları şahsi inandırıcılıklarını baltalayacağı gibi, vatandaşların lidere duyduğu güveni sarsar. Bu istenmeyen durumların yanında günümüzde liderlerin kendi başlarına ve kimseye danışmadan kullanabilecekleri twitter gibi iletişim kanallarına sahip olmalarının zaten ciddi zararlara yol açabileceği, Başkan Trump'ın sabahın erken saatlerinde attığı tweetler ve Amerikan bürokrasisinin günün gerisini hasar denetimine ayırmak mecburiyetinde kalmasından anlaşılmaktadır.

“Tezekkür zaafının” neden olduğu ikinci sorun sadece kısa vadeli düşünmeye yol açmasıdır. Hükümetler bir konudan diğerine yetişmeye çalışırken neyin önemli neyin önemsiz, neyin geçici neyin uzun vadede etkili olacağını değerlendirecek vakti bulamamaktadırlar. 24 saat haber yayını yapan haber kanallarının gelişmesi, bu zaafı daha şiddetlendirmektedir. 24 saat haber yayınlama baskısı ancak aynı haberleri tekrarlayarak, ayrıntılandırarak ve önemlerini ölçüsüzce abartarak aşılabilmektedir. Kamuoyu büyük olayların meydana geldiğine, çok önemli gelişmelerin cereyan ettiğine ikna edilince, kurulu siyasal düzenin başındakiler de uzun vadeli düşünmekten uzaklaşarak kısa vadeli olaylara odaklanmaya mecbur kalmaktadırlar. Ancak bu siyasi liderlerin şikayetçi olmasını gerektiren bir durum olmayabilir çünkü bir soruna çare bulmadan gündem değişmekte, kamuoyunun ilgisi bambaşka bir konuya kayabilmektedir. Karşımızdaki sorun, liberal demokrasinin mevcut yapısıyla ancak uzun vadede uygulanabilecek siyasetlerle çözülebilecek toplumsal sorunların üstesinden gelip gelemeyeceğidir. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi, hükümetler sürekli olarak sadece seçmenin kısa vadeli desteğini sağlamak ile uğraşırken, kitlelerin liberal demokrasiye sahip çıkması için yönetimlerin kısa vadeli ihtiyaçları yanında uzun vadeli çıkarlarına da hizmet etmesi gerekmektedir.

İletişim teknolojileri demokratik siyaseti bir yönden daha etkilemektedir. Bu yönü bir soru biçiminde ifade etmek istiyorum: Acaba halihazırda haberlerin yapılış ve kamuoyuna sunulmuş biçimleri siyasete belirli kişilik yapılarına sahip, siyaseti uzun vadeli başarılar yerine seyircilerin anlık performans sonunda muhtemelen narsistik eğilimleri güçlü olan siyasi lideri alkışladığı bir tür sahne sanatı olarak algılayan şahısları mı cezbetmektedir? Soruyu şu an için cevaplayamayacağım, belki de cevaplamak için bir süre daha geçmesi gerekmektedir. Fakat Donald Trump, Boris Johnson veya zaten demokratik bir sistemin başında olmayan Vladimir Putin'e baktığım zaman hepsinin ortak bir çizgide buluştuğunu görüyorum. Tarif ettiğim kişilik tipi otoriter sistemlere yakışabilirse de, liberal demokratik sistemlerin uzun vadeli selameti açısından onlara yakışmayacağından endişe ederim.

Sonuç

Bu yazıya başlarken, karşımızda liberal demokrasinin yozlaşmasına yol açabilecek bir dizi gelişme ile karşı karşıya bulunduğumuzu belirtmiş, bu gidişin geçici mi yoksa demokratik sistemin sürdürülebilirliğini zorlayacak, hatta imkansızlaştıracak bir gelişme mi olduğunu sorgulamıştım. Bölümü sonuna kadar okumak zahmetine katlananların da gördüğü gibi, özellikle sosyo-ekonomik değişim ve teknolojik gelişmelerin vurgulandığı ama tükel olmayan bir değişken listesi önererek, bunların liberal demokratik sistemin işleyişinde değişen rollerinin daha ayrıntılı incelenmesinin gerektiğini öneriyorum. Bu faktörlerin demokratik sistemleri nasıl zorladıkları veya tehdit ettiklerine ilişkin ifade ettiğim düşüncelerin aslında doğrulanmaya muhtaç hipotezler olarak görülmesi doğru olacaktır. Daha da açık olarak ifade etmem gerekirse, ortaya geliştirilecek, değiştirilebilecek ve sınanabilecek bir dizi hipotez koymak istedim. Dikkatimden kaçan ya da üzerinde yeterince durmadığım başka değişkenlerin de bulunduğundan eminim. Örneğin kültür değişmelerinin araştırılması benim hemen aklıma gelen bir alan. Ayrıca bazı değişkenlere fazla önem vermiş diğer bazılarını da yeterince önemsememiş olabilirim.

Kişisel tercihi liberal demokratik sistemin korunması ve geliştirilmesi yönünde bir kişi olarak liberal demokrasinin karşı karşıya bulunduğu meydan okumalar ve bunların gelecekte daha da artacağına ilişkin endişelerimi sizlerle paylaşmak ve meslektaşlarımı değişime uyum sağlamaya çalışırken liberal demokrasiyi de nasıl koruyabileceğimizi düşünmeye davet etmek istedim. Örneğin, daha ufak yönetim birimlerinin vatandaşların ihtiyaçları ve beklentilerine daha duyarlı olacakları düşüncesinden yola çıkarak, güçlü merkezi hükümetlerin yetkilerini yerel yönetimler lehine genişletmek, böylece insanların hükümetlerinden duydukları memnuniyetsizliği bir ölçüde gidermek mümkün olabilir. Aynı şekilde, vatandaşların günlük yönetim işlerinde seslerini daha etkili kılacak muhtelif mekanizmalar geliştirilerek onların siyasi etkinlik duyguları güçlendirilebilir. Keza, neo-liberal düzenin yetmezlikleri ve yarattıkları yarıncı, çok kültürlülükten yoksun olmanın sakıncaları da ilgilenilmesi gereken sorunlar arasında önemli bir yer tutuyor. Kültürel farkların tabiileşerek uyumlulaştırılması gelecekte yapılması gereken işler arasındadır. Ayrıca, hemen her yerde aşırı iktisadi dengesizliklerin giderilmesi için benzer yöntemlerin aranması gerekecektir. Örneğin, gelecekte vatandaşlık temel gelirin ihdası, topraksız köylülerin bulunduğu toplumlarda bunlara toprak dağıtılması söz konusu olabilir. İlk olarak atılması gereken önemli adım ise bir dizi problemle karşı karşıya olduğumuzu teslim etmektir. Bu başarılabilirse, sorunları aşmak için yollar aramak da kolaylaşacaktır.

Bölüm boyunca çizdiğim resim biraz cesaret kırıcı olabilir de, yazımı bazı iyimser gözlemlerle sonlandırmak istiyorum. Bir yandan liberal demokrasiyi zayıflatan gelişmeler yola girerken, diğer yandan dünyanın birçok ülkesinde de demokrasiye uğruna kavgaya edilecek kadar değer verildiğine şahit oluyoruz. Henüz demokrasi açısından yeterli mesafe kat edilmemiş alanlardan biri kadın haklarıdır. Ancak bu alandaki ilerlemeler demokratik ortamlarda gerçekleşmektedir ve görünen odur ki, ilerleme devam edecektir.

Belki üzerinde daha çok durmamız gereken otoriter yönetim biçimlerine kayış olgusudur ki, bu gelişme bir demokrasiye dönüş dalgasının temellerini atmışa benziyor. Örneğin Polonya ve Türkiye’de seçmenler giderek otoriterleşen hükümetlerden duydukları memnuniyetsizlikleri büyük şehirlerin belediye başkanlıklarını muhalefet adaylarına vererek göstermişlerdir. Bu olaylardan, otoriterleşen yönetimlerin bu yolda devam etmeye ısrar etmeleri halinde, seçmenin direnç gösterebileceği anlaşılmaktadır. Buna karşılık, liberal demokrasinin hiçbir zaman uygulanma imkanının bulunmadığı ülkelerde, liberal demokrasiye duyulan özlem güçlü bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bu bölümün kaleme alındığı sıralarda tamamen düzmece bir seçimle başkanlığı kazandığı konusunda şüphe bulunmayan Lukaşenko’yu Belarus halkı sokaklarda protesto ediyordu. Eğer Lukaşenko iktidarda kalırsa ki öyle olacağı benziyor, artık rahat edemeyecek ve her aşamada kamuoyunun tepkilerini daha yakında izlemek ve hesaba katmak mecburiyetinde kalacaktır. Buna ilaveten, ülkesinin dış dünya ile ilişkilerinde artan güçlüklerle karşılaşabilir ki, bu da beni son noktama götürüyor. Dünyada demokrasi şartlarına uymak için geri dönüş geleceğe benzemektedir. Liberal demokrasiler, diğer ülkelerle ilişkilerini düzenlerken bu ülkelerin ne oranda demokrasiyle yönetildiklerini, hangi alanlarda iyileşmeye ihtiyaç olduğunu ve benzeri hususları daha fazla dikkate almak mecburiyetinde kalacaklardır. Liberal demokrasinin gerilemesi, ümit edilir ki, bu sistemin tüm kusurlarına rağmen alternatiflerinden daha iyi olduğunu herkese bir defa daha hatırlatacaktır.